

نگاهی به جایگاه و ماهیت حق بر محیط زیست سالم در حقوق بشر بین الملل

رامین رضائی*

وکیل پایه یک دادگستری / کانون وکلای البرز دانشجوی دکتری حقوق عمومی / دانشگاه مطالعات عالی سنت آنا، ایتالیا

تاریخ وصول: ۱۳۹۵/۵/۳۱؛ تاریخ پذیرش: ۱۳۹۵/۸/۳

International Human Rights Perspective to the Right to the Healthy Environment

Ramin Rezaei*

Attorney at law PhD Candidate/Scuola Superiore di studi universitari e di perfezionamento Sant'Anna

Reception: 21 August 2016; Acceptation: 24 October 2016

Abstract

Among the so called third generation of human rights the right to a healthy environment has been analyzed widely by law scholars. It is also discussed in the judicial or quasi-judicial international courts. This right has had its proponents and opponents among the scholars throughout decades until the present time. For example, there is no consensus on the definition of the right to a healthy environment. The debate over the individualistic or collective nature of this right has different viewpoints among legal scholars in developing and developed countries. In addition to the above, this article discusses the issues related to the legal recognition of the right to the environment.

چکیده

در میان حقوقی که به عنوان مصادیق نسل سوم حقوق بشر معرفی شده اند حق بر محیط زیست سالم از جمله مصادیقی است که مورد تجزیه و تحلیل بسیار توسط حقوقدانان قرار گرفته است و در سطح بین المللی و منطقه ای به ویژه در اروپا و آمریکا در مراجع رسیدگی قضایی منطقه ای مطالبه شده و در آرا به آن اشاره شده است. این حق نیز مانند دیگر مصادیق حقوق نسل سوم موافقان و مخالفانی دارد. مباحثی همچون تعریف این حق و اینکه آیا حق جمعی است یا فردی، موقعیت این حق، مورد شناسایی قرار گرفتن یا نگرفتن آن، قابلیت یا عدم قابلیت طرح دعوی بر اساس آن و حتی ضرورت وجود یا عدم وجود حقی مستقل بنام حق بر محیط زیست سالم باعث ارائه نظرات مختلف در موافقت و مخالفت در این زمینه شده است. این تحقیق نگاهی به این حق در سیستم حقوق بشر بین الملل دارد.

کلیدواژه ها: حق بر محیط زیست سالم، حقوق بشر، نسل سوم حقوق بشر، شناسایی حق، ماهیت حق

۱- مقدمه

سخن از ضرورت حفاظت از محیط زیست ریشه تاریخی طولانی ندارد و دلیل این عدم ضرورت انسان است. انسان سنتی زندگی متفاوت از انسان صنعتی داشت. در طول تاریخ انسان سنتی بیشتر از آنکه بر طبیعت تاثیر گذارد از آن تاثیر می گرفت. وارد شدن صنعت که همراه خود آلودگی و تخریب محیط زندگی انسان را داشت این معادله را برهم زد. در این مرحله بیش از آنکه طبیعت بر انسان اثر گذارد از انسان صنعتی متاثر می شد. این صنعتی شدن رشدی دو جنبه ای داشت از یک سو رشد تکاملی و علمی داشت و از سوی دیگر اگرچه در ابتدا محدود و در اختیار دولتهای خاص بود ولی به تدریج به ویژه در قرن بیستم در اکثر نقاط جهان گسترده شد.

گسترش صنعت و عوارض آن به سرعت محیط زیست انسان را متاثر ساخت. این تآثر دامنه گسترده ای از تخریب طبیعت و جنگلها و گونه ها جانوری و گیاهی و هوا تا محیط زیست انسانی را در بر می گرفت.

انسان صنعتی تا مدت طولانی علیرغم وجود تاثیر و تخریب سبک زندگی بر محیط زیست به این مساله توجه نمی کرد. گونه های گیاهی و جانوری بسیار از بین رفت ولی جامعه انسانی توجهی به این قضیه نشان نمی داد. توجه به محیط زیست و تمایل به نظم در آوردن آن از آنجا شروع شد که این تخریب بر زندگی انسان اثر گذاشت. این مساله باعث توجه در سطح ملی در کشورهای مختلف و فرامرزی به صورت موافقت نامه های دوجانبه گردید و مساله محیط زیست به موضوعی برای حقوق و حقوق بین الملل تبدیل گردید و در این سیر شاخه ای در حقوق بین الملل به عنوان حقوق بین الملل محیط زیست به وجود آورد.^۱

همانگونه که ملاحظه می شود و از تحقیق و مطالعه در این زمینه و نگاهی به سیر تاریخی تصویب اسناد محیط زیستی در سطح بین المللی برمی آید حقوق محیط زیست تاریخچه طولانی ندارد و این مساله در مورد حق بر محیط زیست سالم نیز صدق می کند. تا زمانی که انسان تاثیر مستقیم تخریب محیط زیست را در زندگی خود ندیده بود، حق بر محیط زیست سالم معنایی نداشت. این تاثیر مخرب و کشف ارتباط بین مسائلی چون آلودگی هوا، از بین رفتن

لایه ازن و مسائل محیط زیستی مشابه با سلامت و حیات انسان در کره زمین توجه را به این مساله جلب کرد و باعث به وجود آمدن مفهوم حق بر محیط زیست سالم گردید. در این میان حق بر حیات که از حقوق مورد شناسایی قرار گرفته در میثاق حقوق مدنی و سیاسی^۲ به عنوان یک سند الزام آور است نقش مهمی بازی کرده است.

این سیر با اشاره غیر صریح به حق بر محیط زیست سالم در اعلامیه استکهلم^۳ در ۱۹۷۲ و تاثیرات آن دنبال شد. در اسناد حقوق بشری از نظر سیر تاریخی نکته ای وجود دارد. در زمانی که منشور حقوق بشر موجودیت یافت یعنی در دهه ۱۹۴۰ میلادی هنوز مفهوم حق بر محیط زیست وارد عرصه بین الملل نشده بود این سیر تاریخی باعث می شود که قبول این نظر که اعلامیه جهانی حقوق بشر و دو میثاق آن به صورت تلویحی و ضمنی حق بر محیط زیست سالم را مورد تایید قرار داده اند (مولایی، ۱۳۸۸: ۳۴۶)، مورد تردید باشد. از لحاظ تاریخی ورود حق بر محیط زیست به عرصه حقوق بشر بین الملل را باید بعد از اعلامیه استکهلم دنبال نمود. این اعلامیه اگرچه اشاره صریح به حق بر محیط زیست سالم ندارد ولی محیط زیست سالم را لازم برای تحقق دیگر حقوق بشر می داند (Horn, ۲۰۰۱: ۲۳۵).

۲- تعریف و ماهیت حق بر محیط زیست سالم

حق بر محیط زیست سالم در عنوان و چستی بسیار بحث برانگیز است. اینکه تعریف محیط زیست چیست و این حق چه حوزه ای را در بر می گیرد، چه قیدی باید به این حق متصل شود. ما این حق را گاهی با قیده های مختلف می بینیم و موقعیت آن از نظر اینکه آیا حقوق جمعی و فردی و چرایی جای گرفتنش در نسل سوم حقوق بشر از مسائل مورد بررسی در این قسمت است.

۲-۲- تعریف محیط زیست و اثر آن در متون حقوقی

محیط زیست به معنای امروزی آن اصطلاحی نو و تازه معرفی می گردد که از دهه ۶۰ میلادی کاربردی پیوسته پیدا کرده است (کیس، ۱۳۸۴: ۵۰). از نظر لغوی مکانی برای زندگی و زیستن معنی است که از محیط زیست به ذهن متبادر می شود در میان عامه عموماً محیط زیست با حیات وحش مترادف در نظر گرفته می شود در حالی که حیات وحش بخشی از محیط زیست است.

در اسناد مختلف تعاریفی از محیط زیست ارائه شده است. «محیط زیست شامل: آب، هوا، خاک و عوامل درونی و بیرونی مربوط به حیات هر موجود زنده می گردد»^۴ تعریفی است که در متون حقوقی مصوب شورای جامعه اقتصادی

۱. برای مطالعه بیشتر در زمینه سیر تحول تاریخی حقوق محیط زیست رجوع کنید به:

- کیس الکساندر و دیگران، حقوق محیط زیست، جلد اول، ترجمه محمد حسن حبیبی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، تهران، ۱۳۸۴. فصل اول و دوم.

2. Article 6 of the Civil and Political Covenant (1966).

3. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. Stockholm 1972.

4. Article 2, Council directive of 27 June 1967, No. L 16, 196 June 1967.

- Sands QC Philippe, Principles of International Environmental Law, Second edition, Cambridge, Cambridge university press, 2003, part 1 (2) History.

اروپا در تاریخ ۲۷ ژوئن ۱۹۶۷ وجود دارد (کیس، ۱۳۸۴: ۵-۶). اهمیت تعریف محیط زیست بر چشم‌انداز اصول حقوقی ناظر بر حمایت از آن در حوزه حقوق محیط زیست و تعیین حدود حق بر محیط زیست است. هرچه دامنه این تعریف کلی‌تر باشد، دامنه حق بر محیط زیست گسترده‌تر می‌شود. وحدت زیست محیطی که از تاثیر همه چیز بر یکدیگر می‌گوید (بوتکین، ۱۳۸۴: ۳۹) نشان می‌دهد که ارائه تعریف با دامنه گسترده‌تر در این زمینه کارآمدی حقوقی را بیشتر خواهد کرد. این تعریف می‌تواند شامل یک کشور یا قاره یا کره زمین یا حدی فراتر از آن باشد. در حوزه حقوق بشر بین‌الملل با نگاه انسان‌محور آن دامنه این تعریف محدود به مکانی است که زندگی انسان را تحت تاثیر قرار می‌دهد. در این نگاه انسان‌محور محیط زیست هر مکانی را که انسان و عوامل دخیل در زندگی او باشد، در برمی‌گیرد.

۲-۳- چند گانگی در عنوان حق بر محیط زیست سالم^۹
حق بر محیط زیست سالم آنگونه که در اینجا یاد می‌شود در اسناد گوناگون بین‌المللی و دکترین با قیود مختلف قید می‌شود. در جایی از آن به عنوان «حق بر محیط زیست مناسب، آرام و سالم»^{۱۰} در جای دیگر حق بر محیط زیست متعادل^{۱۱} و حق بر محیط زیست رضایت‌بخش در ماده ۲۴ منشور آفریقایی حقوق بشر صحبت به میان می‌آید. این حق با قید حق بر از انواع حقوق قابل مطالبه با ویژگی‌های یک حق مثبت است که نیازمند انجام اقدامات مثبت در سطح ملی، منطقه‌ای و جهانی است مساله مورد بحث که باعث انجام تفاسیر گوناگون می‌شود قیودی است که به این حق اضافه گردیده است. محیط زیست مناسب، متعادل، شایسته، آرام یا سالم چیست. در چه حالتی محیط زیست سلامت یا آرام و شایسته است و این موارد چگونه سنجیده می‌شود. متأسفانه توضیح اضافی در مورد این واژه‌ها در اسناد و اعلامیه‌هایی که از حق بر محیط زیست می‌گوید وجود ندارد. در دکترین چنین کلی‌گویی در اسناد باعث ارائه تفاسیر گوناگون شده است. در یک دیدگاه حق بر محیط زیست سالم شامل حق بر محیط زیست متعادل از لحاظ اکولوژیکی و محیط زیست پایدار^{۱۲} دانسته شده است (Horn, ۲۰۰۱: ۲۴۰). لذا یک تعریف پذیرفته‌نشده بین‌المللی و شفاف از نظر حدود و ثغور در این زمینه وجود ندارد.

۲-۴- حق بر محیط زیست سالم حقی انسان‌محور در

چارچوب حقوق بین‌الملل بشر

حق بر محیط زیست سالم یک حق انسان‌محور در حقوق محیط زیست بین‌الملل است. در ماده ۱ اعلامیه استکهلم محیط زیست در خدمت بشر و حقوق بشر است. در ماده ۲۴ منشور آفریقایی حقوق بشر و خلقها از حق خلقها برای داشتن یک محیط زیست سالم رضایت‌بخش و شایسته سخن به میان می‌آید. در دکترین آنها که از حق بر حیات، حق بر سلامت، یا حق بر مسکن می‌گویند خواسته یا ناخواسته در راه اثبات این نظر گام برمی‌دارند که این حق در رژیم حقوق بین‌الملل بشر حقی است انسان‌محور همانگونه که دیگر حقوق این حوزه چنین وضعیتی دادند.

۲-۵- حق بر محیط زیست حقی جمعی و فردی

اینکه حق بر محیط زیست حقی جمعی یا فردی است محل مناقشه است. از طرفی می‌تواند حقی فردی تلقی شود چراکه هر فرد حق داشتن حق بر محیط زیست دارد و این حق قابلیت مطالبه شخصی دارد. این نظر که حق بر محیط زیست جنبه شخصی دارد مورد قبول بعضی حقوقدانان غربی و اروپایی نظیر آلن بویل^{۱۳} از اساتید حقوق بین‌الملل عمومی و صاحب‌نظر در این زمینه است (Boyle, ۲۰۱۰). از طرفی مشکلات و معضلات محیط زیستی در سطح جهانی مثل تغییرات آب و هوایی نیاز به همت جمعی و تلاش گروهی جامعه جهانی و افراد و سازمانهای غیر دولتی دارد که در حقوق بین‌الملل سنتی قبلاً به این شکل گسترده مشاهده نشده است.

۲-۶- چرایی در نظرگرفتن حق بر محیط زیست سالم در نسل سوم

به نظر می‌رسد که دلیل عمده در نظرگرفتن این حق به عنوان حق نسل سوم مفهوم همبستگی است. فارغ از پذیرش و یا عدم پذیرش اینکه این حق حقی جمعی است بنا بر همکاری‌های منطقه‌ای و جهانی برای حل مشکلات محیط زیستی امروز این نظر را تقویت می‌نماید که حق بر محیط زیست سالم حقی با ویژگی‌های موجود در نسل سوم به ویژه مفهوم یا اصل همبستگی است. این ورود و همکاری جامعه بین‌المللی و دیگر بازیگران تازه ورود به این عرصه نظیر سازمانهای غیر دولتی، انجمنها را می‌طلبد.

۳- شناسایی و جایگاه حق بر محیط زیست سالم

شناسایی حق بر محیط زیست سالم در رژیم حقوق بین‌الملل بشر صورت می‌گیرد. در این رژیم حقوقی با ابزار و اسناد و مکانیسم منحصر به فرد مواجه هستیم. ولی این شناسایی حق بر محیط زیست در رژیم حقوق بین‌الملل بشر به معنی استقلال یا جدایی کامل حق بر محیط زیست سالم از حقوق محیط زیست آنگونه که بعضی حقوقدانان به آن معتقدند، نیست (مولایی، ۱۳۸۸: ۳۳۷). علیرغم اینکه جهت شناسایی این حق باید در رژیم حقوق بشر بین‌الملل جستجو کنیم ولی نمی‌توان در این زمینه نقش اعلامیه‌هایی همچون استکهلم و سازمانهای بین‌المللی دولتی و غیر

5. Right to Healthy Environment

6. "Right to Sound, Quiet and Healthy Environment"

7. Right to Balanced Environment

8. Right to an ecologically Balanced and sustainable environment

9. Alan Boyle

دولتی فعال در حوزه حقوق محیط زیست را در این زمینه نادیده گرفت. از طرف دیگر از اصولی به عنوان اصول بنیادین حقوق بشر نام برده شده است. همچون دسترسی به اطلاعات محیط زیستی یا کنوانسیون همچون کنوانسیون آراهُوس که این موارد در حوزه حقوق محیط زیست قابل بررسی هستند.

امروزه به طور کلی دو گرایش در زمینه شناسایی حق بر محیط زیست سالم قابل مشاهده است. گرایش اولی که تمایل به شناسایی حق بر محیط زیست سالم به عنوان پیش شرط برای حقوق شناخته شده ای همچون حق بر زندگی، حق بر سلامت، حق بر دارایی و ... دارد این گرایش به دنبال محیط زیستی کردن حقوق بشر موجود است در سیستم اروپایی و آمریکایی حقوق بشر که به بررسی آن خواهیم پرداخت و شواهد و دلایل ارائه خواهد شد تمایل به این گرایش وجود دارد.

در گرایش دوم تمایل به سمت شناسایی حق بر محیط زیست سالم به عنوان یک حق مستقل است. شناسایی حق بر محیط زیست سالم به عنوان یک حق مستقل دشوار به نظر می رسد. اولین دلیل این دشواری اینکه مبانی و پایه هایی که این حق مستقل بر پایه آن قرار می گیرد شفاف و روشن نیست و از طرف دیگر حقوق بشر و حقوق بین الملل بشر امروز رژی می انسان محور است. در منشور جهانی حقوق بشر و معاهدات منطقه ای در اروپا و آمریکا و آفریقا مکرراً از حق انسان سخن رانده می شود. در این قسمت شناسایی حق بر محیط زیست سالم را در سطح جهانی در منشور و دیگر اسنادی که فراقاره ای هستند بررسی می نمایم سپس به بررسی این حق در اسناد منطقه ای در سطح آمریکا و اروپا و آفریقا می پردازیم به دلیل وجود پرونده های متعدد در سیستم اروپایی و آمریکایی حقوق بشر به بررسی این پرونده ها در این زمینه خواهیم پرداخت.

۳-۱- شناسایی حق بر محیط زیست سالم در اسناد جهانی

در اعلامیه جهانی حقوق بشر و دو میثاق حقوق مدنی، سیاسی و حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی به حقی به عنوان حق بر محیط زیست سالم بر نمی خوریم. با توجه به نوظهور بودن این حق و ورود آن به عرصه حقوق بشر بین الملل و بررسی سیر تاریخی این ورود که به نظر می رسد از دهه هفتاد میلادی به بعد می توان آن را جستجو کرد و اینکه منشور جهانی حقوق بشر در دهه چهل میلادی به تصویب رسیده است می توان به این نتیجه رسید که جامعه جهانی در آن زمان توجهی به محیط زیست و به ویژه در قالب یک حق به عنوان حقوق بشر نداشت. این تمایل در بین بعضی حقوق دانان وجود دارد که وجود حق بر سلامتی و حیات در میثاقین را تعبیر به وجود تلویحی و ضمنی حق بر محیط زیست سالم در منشور نمایند. در حالی که همانگونه که بیان شد سیر تاریخی این فرضیه را ثابت نمی کند. به علاوه ماده ۶ میثاق حقوق مدنی سیاسی بیشتر به

حق حیات به عنوان یک حق منفی نگریسته است و دیدگاه حق مثبت در آن دیده نمی شود و عمده توجه به بحث مجازات است و نمی توان تفسیری موسع در خصوص حق حیات از آن داشت. در میثاق حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی نیز ماده ای که به عنوان ماده مرتبط در نظر گرفته می شود ماده ۱۲ است که تنها به صورت مختصر در بند (ب) به بهداشت محیط و بهداشت صنعتی می پردازد و نمی توان آن را پذیرش ضمنی حق بر محیط زیست سالم تعبیر کرد. سند بین المللی دیگر که در این زمینه مورد توجه است کنوانسیون حقوق کودک مصوب ۱۹۸۹ است. ماده ۲۴ این کنوانسیون در بند (ج) اعلام می دارد:

«مبارزه با بیماری ها و سوء تغذیه از جمله در چارچوب مراقبتهای بهداشتی اولیه از طریق بکار بستن تکنولوژی های در دسترس و از طریق فراهم نمودن مواد غذایی مقوی و آب آشامیدنی سالم و در نظر گرفتن خطرات آلودگی محیط زیست» (امیرارجمند، ۱۳۸۶: ۲۰۷)

این ماده به خطرات آلودگی محدودیت و در نظر گرفتن آن در سلامت کودکان اشاره دارد با این وجود تمایل به این وجود دارد که این اشاره به شناسایی ضمنی حق بر محیط زیست سالم تعبیر شود ولی کنوانسیون به صورت صریح این حق را به رسمیت نشناخته است و این تفسیر از ماده مبنی بر شناسایی حق بر محیط زیست دشوار به نظر می رسد.

بررسی نشان می دهد که هیچ معاهده جهانی حقوق بشری، حق بر محیط زیست را به عنوان یک اصل مسلم بیان نمی کند (گوندلینگ، ۱۳۸۶: ۳۱۸) و این اصل در اسناد الزام آور جهان شمول مورد شناسایی قرار نگرفته است. خارج از رژیم حقوق بین الملل بشر در حوزه حقوق محیط زیست با اسنادی عموماً در قالب اعلامیه های غیر الزام آور مواجه هستیم که اشاراتی به حق بر محیط زیست یا به بیان بهتر ارتباط بین حقوق بشر و محیط زیست دارند.

سه سند مهم حقوق نرم در این زمینه قابل بررسی هستند. اعلامیه استکهلم^{۱۰}، منشور جهانی طبیعت^{۱۱} و اعلامیه ریو^{۱۲} سه سند مهم بین المللی حقوق نرم مورد اشاره هستند. اعلامیه استکهلم را می توان شروعی برای برقراری ارتباط بین حقوق بشر و محیط زیست دانست. در این اعلامیه ماده ای به حق بر محیط زیست سالم وجود ندارد و بیشتر به محیط زیست به عنوان پیش شرطی برای تحقق حقوق بشر می نگرد ولی این اعلامیه تاثیر عمده ای در پذیرش حق بر محیط زیست در سطح ملی در بسیاری کشورها داشته است. این نظر مورد تایید حقوق دانانی همچون

10. Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment (1972)

11. World Charter of Nature (1982)

12. United Nation Conference on Environment and development (1992)

۳-۲- شناسایی حق بر محیط زیست سالم در رژیمهای منطقه‌ای حقوق بشر

در سطح منطقه‌ای سه سیستم حقوق بشر در سطح آفریقا و آمریکا و اروپا قابل بررسی است. هر یک از این سیستمها ویژگی‌های خاص خود را دارد. در سیستم آفریقایی حقوق بشر ما در منشور آفریقایی حقوق بشر و خلقها به صورت صریح شاهد شناسایی حق بر محیط زیست سالم هستیم و در دو سیستم آمریکایی و اروپایی آرا و نظریات قابل بررسی از سوی دادگاهها و کمیسیونهای حقوق بشر منطقه‌ای در این زمینه صادر شده است که به بررسی آنها می‌پردازیم. سیستم آفریقایی حقوق بشر با منشور آفریقایی حقوق بشر و خلقها همانگونه که در موارد دیگر نیز به آن اشاره کردیم شناخته شده است. ماده ۲۴ این منشور به صراحت حق بر محیط زیست سالم و رضایت‌بخش را به رسمیت می‌شناسد. «همه خلقها حق برخورداری از محیط زیستی رضایت‌بخش و مناسب را برای توسعه دارند» (امیر ارجمند، ۱۳۸۶: ۱۵۵) در این منشور حق بر محیط زیست به عنوان حق جمعی برای خلقها یا مردم شناخته شده است. این حق با دیدگاه انسان‌محور در منشور گنج‌انده شده است و از حق مردم می‌گوید نکته جالب توجه اینکه واژه توسعه در انتهای ماده آمده و محیط زیست مناسب برای توسعه را مدنظر دارد که با توجه به عدم توسعه اکثر کشورهای این منطقه به توسعه، ماده در عین شناسایی حق بر محیط زیست تمایل به ایجاد تعادل بین محیط زیست سالم و توسعه را نشان می‌دهد. در سیستم آفریقایی حقوق بشر پرونده قابل توجه جهت بررسی وجود دارد. این پرونده معروف به پرونده آگونی‌لند^{۱۷} و در رابطه با آلودگی نفتی زمینهایی به همین نام است. کمیسیون آفریقایی حقوق بشر و مردم^{۱۸} در این پرونده به این نتیجه رسید که تخریب محیط زیست به وسیله آلودگی و تغییر چهره آن با تخریب تمام زیبایی‌ها و تنوع آن در تضاد با شرایط مناسب زندگی و توسعه به عنوان یک مانع در تعادل اساسی اکولوژیک برای سلامت ذهنی و جسمی مضر است. در این پرونده دستور نهایی مبنی بر اولاً پاکسازی جامع زمینها و رودخانه‌ها آسیب دیده با عملیات نفتی، دوما آماده کردن بسته ارزیابی محیط زیستی و اجتماعی سوما تهیه اطلاعات در مورد سلامت و خطرات محیط زیستی و دسترسی قابل تامل به بدنه‌ای تصمیم‌ساز و کنترل‌کننده صادر نمود (K.E.A, ۲۰۰۳: ۱۴۹-۱۶۳). این پرونده به خوبی چگونگی کاربرد حقوق محیط زیست یا حق بر محیط زیست را نشان می‌دهد هرچند که نمونه‌ای استثنایی در سطح جهانی و منطقه‌ای است.

سیستم آمریکایی حقوق بشر با کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر مصوب ۱۹۶۹ سن خوزه کارستاریکا شناخته می‌شود که در سال ۱۹۷۸ لازم‌الاجرا گردید و این کنوانسیون ماده‌ای

فلپ سندز، الکساندر کیس، دینا شلتون و بعضی دیگر است (Horn, ۲۰۰۱: ۲۳۶).

قانون اساسی کره جنوبی در ماده ۳۵ از حق بر محیط زیست سالم و مطلوب می‌گوید. قانون اساسی اسپانیا در ماده ۴۵ از محیط زیست مناسب برای توسعه می‌گوید. ماده ۲۲۵ قانون اساسی برزیل به حق بر محیط زیست متعادل اکولوژیک اختصاص دارد. قانون اساسی ترکیه در ماده ۵۶ حق بر محیط زیست سالم و متعادل را مورد شناسایی قرار داده است. ماده ۲۴ قانون اساسی روسیه حق بر محیط زیست مورد علاقه برای هر شخص را به رسمیت شناخته است.^{۱۹} بعضی حقوق‌دانان این کثرت و گستردگی شناسایی که نمونه‌ای از آن ذکر شد را نشانه بر ظهور یک عرف در حقوق بین‌الملل تلقی می‌نمایند که از جمله می‌توان به برونلی^{۲۰} اشاره کرد (Horn, ۲۰۰۱: ۲۳۶). در خصوص اینکه آیا این شناسایی در قوانین اساسی می‌تواند تشکیل‌دهنده عرف بین‌المللی باشد و به عنوان عنصر عینی یا رویه دولت تلقی گردد ابهاماتی وجود دارد که نیاز به بررسی در قالب یک تحقیق مستقل است.^{۲۱}

منشور جهانی طبیعت که به شکل یک قطعنامه توسط مجمع عمومی سازمان ملل متحد در اکتبر ۱۹۸۲ به تصویب رسید نیز از اسناد قابل توجه حقوق نرم در این زمینه است که در اصول ۱۴ تا ۲۴ به نحوه بکارگیری اصول مرتبط با حق بر محیط زیست و حفاظت از آن اختصاص یافته است.^{۲۲} اعلامیه بعدی در این زمینه اعلامیه ریو است که از این اعلامیه به عنوان گامی به عقب در جهت شناسایی حق بر محیط زیست سالم یاد می‌شود. دینا شلتون معتقد است ریو در زمینه شناسایی حق بر محیط زیست سالم موفق نبود و نشانگر وجود شک و عدم قطعیت در مورد جایگاه حقوق بشر در توسعه حقوق بین‌الملل محیط زیست بود (Shelton, ۱۹۹۲: ۷۵-۸۲). هرچند که این اعلامیه به بررسی رابطه محیط زیست با توسعه می‌پردازد اما با گذشت حدود بیست سال از تصویب اعلامیه استکهلم این انتظار وجود داشت که این اعلامیه گامی به جلو در جهت ایجاد شفافیت و شناسایی حق بر محیط زیست سالم بردارد که این امر محقق نشد.

13. Constitution of the Republic of Korea, art. -35 Spanish constitution art -45 Brazilian Federal constitution, art. -225 Turkish constitution art. -45 constitution of the Russian Federation, art. 42.

14. I. Brown lie

۱۵. برای مطالعه بیشتر در خصوص چگونگی شکل‌گیری حقوق بین‌الملل عرفی عام رجوع کنید به:

-انجمن حقوق بین‌الملل. اصول حاکم بر شکل‌گیری حقوق بین‌الملل عرفی عام. ترجمه محمدجعفر قنبری جهرمی. انتشارات دراک. تهران. ۱۳۸۴.

16. World Charter of Nature GA Res 7 / 37, UN GA OR 37th Secession, Un Doc A / RES / (1982) 7 / 37

17. Ogoniland

18. African Commission on Human and People Rights.

پرونده ذکرى از حق بر محیط زیست سالم ننموده است ولى حق جمعى مردم محلى را به زمینهای سنتى شان و منابع شان و محیط زیست تایید کرد.^{۲۶}

در پرونده سرخ پوستان مایا، کمیسیون آمریکایی حقوق بشر پذیرفت که از دست رفتن خاک توسط شرکت بلیز باعث جلوگیری از تولید دوباره جنگل می شود. صدمه زدن به منابع آب و جلوگیری دسترسی به حیات وحش و گیاهان در نهایت نقض حق مردم محلى بر دارایی و زمینهای اجدادی شان گردیده است. در دستور نهایی کمیسیون از شرکت بلیز می خواهد اولاً خسارات و صدمات وارده به محیط زیست را جبران کند. دوما اقداماتی در نظر بگیرد که از زمینها با مشورت جامعه محلى حمایت شود.^{۲۷}

گنجاندن حق بر محیط زیست سالم در پروتکل سن سالوادور و رویه قضایی در کمیسیون و دادگاه آمریکایی حقوق بشر نشان می دهد که حتی اگر قائل به شناسایی حق بر محیط زیست سالم در سیستم آمریکایی حقوق بشر نباشیم این تمایل به شناسایی در این سیستم وجود دارد. در کنوانسیون اروپایی حقوق بشر^{۲۸} ۱۹۵۰ هیچ اشاره ای به حق بر محیط زیست نشده است. لذا در بدو امر اینگونه به نظر می رسد که در سیستم اروپایی حقوق بشر حق بر محیط زیست سالم مورد شناسایی قرار نگرفته است. در این سیستم با نظرات و رویه های گوناگون مواجه هستیم. دادگاه اروپایی حقوق بشر قائل به این مساله است که کنوانسیون اروپایی باید امروزی تصویب شود این نظریه در دو پرونده مطرح شده در سطح اتحادیه اروپا یعنی دعوی سورارینگ علیه انگلیس و دعوی اوجلان علیه ترکیه مطرح شده است.^{۲۹}

از طرف دیگر در دستورالعمل حقوق بشر و محیط زیست شورای اروپا در سال ۲۰۰۵^{۳۰} به این مساله اشاره شده است که کنوانسیون اروپایی حقوق بشر به این منظور که اساساً از محیط زیست حمایت کند یا حق بر محیط زیست را تضمین کند تهیه و طراحی نشده است.^{۳۱}

به حق بر محیط زیست سالم تعلق نگرفته است و این حق در کنوانسیون مورد شناسایی قرار نگرفته است. این مساله تردیدی در ذهن می آفریند که حق بر محیط زیست در سیستم آمریکایی حقوق بشر وجود ندارد.

در سال ۱۹۸۸ پروتکلی به نام پروتکل سن سالوادور^{۱۹} به تصویب رسید و در سال ۱۹۹۹ لازم الاجرا گردید. تاکنون ۱۲ کشور پروتکل را امضا نموده اند. در ماده ۱۰ این پروتکل حق بر سلامت مورد شناسایی قرار گرفته است و در ماده ۱۱ پروتکل حق بر محیط زیست سالم مورد شناسایی قرار گرفته است. با توجه به اینکه این پروتکل الحاقی به کنوانسیون آمریکایی حقوق بشر است مشخص نیست که آیا این یک مسیر تکاملی و کامل شدن کنوانسیون است یا شناسایی این حق در قالبی جدید صورت گرفته است. ولی این مساله نشان می دهد که در سیستم آمریکایی حقوق بشر تمایل به شناسایی حق بر محیط زیست به عنوان حقوق بشر وجود دارد.

علاوه بر موارد مذکور ما در سیستم آمریکایی حقوق بشر شاهد رویه قضایی شایسته بررسی هستیم. این پرونده ها شامل پروند پانوسامی (۱۹۸۵)^{۲۰}، هارورامی (۱۹۹۷)^{۲۱}، تینگی (۲۰۰۱)^{۲۲}، مایا (۲۰۰۴)^{۲۳} است.

در اولین پرونده مطرح شد توسط سرخ پوستان یانومامی در ۱۹۸۵ کمیسیون آمریکایی حقوق بشر در زمینه حق بر محیط زیست به عنوان قسمتی از ادعای مورد مطالبه این حق را به عنوان حقی مستقل نپذیرفت و حتی غرامتی برای خسارات وارده به محیط زیست در نظر نگرفت.^{۲۴}

دومین پرونده دارای اهمیت در این زمینه در سیر تاریخی پرونده سرخ پوستان هارورامی در سال ۱۹۹۷ است اهمیت این پرونده در اینجا است که برای اولین بار کمیسیون به صورت رسمی در قالب رژیم آمریکایی حقوق بشر ارتباط بین حق بر زندگی و محیط زیست سالم را پذیرفت. در این رای حق بر محیط زیست به صورت صریح مورد شناسایی قرار نگرفت ولی محیط زیست سالم به عنوان پیش شرط برای حق شناخته شده بر زندگی در سیستم آمریکایی حقوق بشر مورد شناسایی قرار گرفت.^{۲۵}

پرونده مردم محلى تینگی در نیکاراگوئه پرونده دیگر در این زمینه است که در سال ۲۰۰۱ دادگاه آمریکایی حقوق بشر نسبت به صدور رای اقدام نمود. دادگاه هرچند در این

26. The Mayagna (Sum) A was Tingni Community Case (Tingni Community Case) Case No 11.557, IACHR 2001) 79)

27. Maya Indigenous Community of the Toledo District. V. Belize. Case 12.053. Report No. 04 /40. IACHR. OEA/ Ser. L/ V/ II. 122 Doc. 5. rev. 1 at .727 2004.

28. Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Nov. 1950 .4.

29. Soering V United kingdom. 11 Eur. Ct. HR. .439 1983) .473) – Ocalan V. Turkey. 37 Eur. (t.H.R..10 2003))

30. Manual on human rights and the Environment (2005)

31. Eur Consult Ass. Comm. Of Expert for the Development of Human Rights. Doc. No. DH-DEV

19. San Salvador Protocol (1988)

20. Yanomami Indians (1985)

21. Huarorami Indians (1997)

22. Tingi Community (2001)

23. Maya Indigenous Community (2004)

24. WWW.WCL.american.edu/pub/humright/Inter-American/englidh/annual/

25. The Ecuador Report (24 April 1997) in IACHR OEA/Ser L/V./

المللی نمی باشد چرا که بخشی از این سیستم شامل حقوق نرم از جمله اعلامیه ها و بیانیه های غیر تعهد آور می باشد که عمدتاً حقوق مرتبط با محیط زیست در آن منعکس است. علاوه بر این شناسایی و ذکر حقی به عنوان حق بر محیط زیست سالم در قوانین اساسی کشورهای مختلف که نشان از فراگیری نگاه حق محور در زمینه حفاظت محیط زیست در سطوح ملی دارد و عموماً با رویکرد تطبیقی یا برداشت از اعلامیه های بین المللی موجود گسترش یافته است. این تمایل نوید شناسایی حق بر محیط زیست سالم را نه تنها در حقوق معاهداتی بلکه بصورت عرف بین المللی می دهد.

منابع فارسی:

- ۱- امیرارجمند اردشیر، مجموعه اسناد بین المللی حقوق بشر، قسمت اول اسناد جهانی. چاپ دوم. تهران. مرکز چاپ و انتشارات دانشگاه شهید بهشتی. ۱۳۸۶.
 - ۲- امیرارجمند اردشیر، مجموعه اسناد بین المللی حقوق بشر، جلد دوم. قسمت اول، اسناد منطقه ای. چاپ دوم، انتشارات جنگل. تهران.
 - ۳- انجمن حقوق بین الملل. اصول حاکم بر شکل گیری حقوق بین الملل عرفی عام. ترجمه محمدجعفر قنبری جهرمی. انتشارات دراک. تهران. ۱۳۸۴.
 - ۴- بوتکین دانیل و ادوارد کالر، شناخت محیط زیست زمین سیاره زنده، ترجمه عبدالحسین وهاب زاده. مشهد، انتشارات جهاد دانشگاهی. چاپ دوم. ۱۳۸۴.
 - ۵- کیس الکساندر و دیگران، حقوق محیط زیست، جلد اول، ترجمه محمدحسن حبیبی، انتشارات دانشگاه تهران، چاپ دوم، تهران. ۱۳۸۴.
 - ۶- گوندلینگ لوتار، حقوق محیط زیست، جلد دوم، ترجمه محمدحسن حبیبی، انتشارات دانشگاه تهران. تهران. ۱۳۸۶.
- منابع انگلیسی:

- 7-Boyle, Alan, "Human rights to Environment Rights? A Reassessment" *UNEP Human Rights and Environment* (UNEP, 2010).
- 8-Horn Laura, The Implications of the Concept of Common Concern of a Human Kind on a. Human Right to a Healthy Environment. *MQJICEL*, 2001, Vol. 1.
- 9-K,E,A, Ebeku, "The right to satisfactory environment and the African commission" *African Human Right Law Journal*, 2003 . 149. p 163
- 10-Sands Philippe, QC, *Principles of International Environmental Law*, Second edition. Cambridge, Cambridge university press. 2003.
- 11-Shelton, Dinah, L, "What happened in Rio to human rights?" *year book of interna-*

کنوانسیون مهم مرتبط در اروپا در این زمینه کنوانسیون آراوس در زمینه دسترسی به اطلاعات، مشارکت عمومی در تصمیم سازی و دسترسی به عدالت محیط زیستی ۱۹۹۸^{۳۲} است. در مقدمه این کنوانسیون از حق شخصی بر زندگی در محیط زیست مناسب و بهبود محیط زیست سالم برای نسل حاضر و آینده با اشاره به اصل اول اعلامیه استکهلم می گوید. آراوس دسترسی به اطلاعات محیط زیستی را به حالتی فعال در می آورد و تاثیر مهمی بر آرا دادگاه اروپایی حقوق بشر داشته است.

در سیستم اروپایی حقوق بشر پرونده های قابل توجه در زمینه حق بر محیط زیست جهت بررسی وجود دارد. پرونده های گرا علیه ایتالیا،^{۳۳} لویز استرا علیه اسپانیا،^{۳۴} تاسکین علیه ترکیه،^{۳۵} آنریلدیز علیه ترکیه^{۳۶} و نادپوا علیه روسیه^{۳۷} از پرونده های درخور توجه در این زمینه هستند.

این پرونده ها ویژگی های مشترکی دارند. ویژگی مشترک اول اینکه یک عامل صنعتی مثل یک برنامه شیمیایی، بخار، فعالیت معدنی یا موارد مشابه دخیل در ایجاد مشکل بوده است و دومین ویژگی مشترک کوتاهی و قصور در بکارگیری اقدامات پیشگیرانه مناسب برای کنترل این منابع خطرناک برای زندگی و سلامت و اموال اشخاص وجود داشته است. نکته قابل توجه اینکه تمایلی به شناسایی حق بر محیط زیست سالم یا عنوان مشابه با قابلیت دادرسی حقوقی وجود نداشته است.

۴- نتیجه گیری

در حال حاضر علیرغم گرایش به شناسایی حق بر محیط زیست سالم در سیستم حقوق بشر بین المللی و گنجاندن این حق در قوانین اساسی کشورهای متعدد، در اسناد تعهد آور بین المللی و منطقه به استثنا منشور آفریقایی حقوق بشر حقی به عنوان حق بر محیط زیست سالم مورد شناسایی قرار نگرفته است. این عدم تمایل در سیستم های دادرسی فراملی نیز قابل مشاهده است که مثال قابل توجه آن در آرا دادگاه اروپایی حقوق بشر به صراحت ذکر گردیده است. یکی از مشکلات در راه شناسایی در ابعاد بین المللی و منطقه ای، اختلاف در تعریف و ماهیت و ابعاد این حق است که امروزه حتی در سطح کارشناسی و تئوریک نیز وجود دارد.

عدم تصریح با شناسایی این حق در اسناد تعهد آور بین المللی به معنی عدم وجود این حق در حقوق بشر بین

(2005) note 55 .

32. Convention on Access to Information, Public Participation in Decision - making and Access to Justice in Environmental Matters. Jun 1995 . 25 .

33. Guerra V. Italy. 26 Eur. Ct H.R. 1998). (357)

34. Lopez Ostrrn V. Spain, 20 Eur. Ct. H.R. 1994). (277)

35. Taskin V . Turkey 42 Eur. Ct. H. R. 50

36. Oneryildiz V. Turkey. 2004 . XII 41 Eur. Ct. H. R. 20

37. Fdeyeva V. Russia 2005 . IV 45 Eur. Ct. H. R. 10

ledo Distinct. V. Belize. Case 12.053. Report No. 40/ 04 IACHR. 23-OEA/ Ser. L/ V/ II. 122 Doc. 5. rev. 1 at 727. 2004.
 24-Oneryildiz V. Turkey. 2004 . XII 41 Eur. Ct. H. R. 20.
 25-San Salvador Protocol (1988).
 26-Soering V United kingdom. 11 Eur. Ct. HR. 439. 473. (1983) – Ocalan V. Turkey. 37 Eur. (t.H.R.10. (2003).
 27-The Civil and Political Covenant (1966).
 28-Taskin V . Turkey 42 Eur. Ct. H. R. 50.
 29-The Ecuador Report (24 April 1997) in IACHR OEA/Ser L/V.
 30-The Mayagna (Sumo) Awas Tingni Community Case (Tingni Community Case) Case No 11.557, IACHR 79 (2001).
 31-World Charter of Nature GA Res 37 / 7, UN GA OR 37th Sess, UN Doc A / RES / 37 / 7 (1982).
 32-WWW.WCL.american.edu/pub/hum-right/Inter-American/englidh/annual/

tional environmental law, 1992.

اسناد ، آرا و نظریات:

12-Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms. Nov. 4. 1950.
 13-Convention on Access to Information, Public Participation in Decision – making and Access to Justice in 14-Environmental Matters. Jun 25 . 1995.
 15-Council of Europe Report in “Right to Sound, Quiet and Healthy Environment”, supra note 55.
 16-Declaration of the United Nations Conference on the Human Environment. Stockholm 1972 .
 17-Eur. Consult Ass. Committee Of Expert for the Development of Human Rights. Doc. No. DH-DEV (2005) note 55.
 18-Fdeyeva V. Russia 2005 . IV 45 Eur. Ct. H. R. 10.
 19-Guerra V. Italy. 26 Eur. Ct H.R. 357. (1998).
 20-Lopez Ostrrn V. Spain, 20 Eur. Ct. H.R. 277. (1994).
 21-Manual on human rights and the Environment (2005).
 22-Maya Indigenous Community of the To-